

Oversigt over historisk litteratur fra årene 1896—1900 vedrørende Sønderjylland.

Af J. Lindbæk.

Denne oversigt gør ikke, således som den, der tidligere forfattedes til dette tidsskrift af M. M. (sidst i første halvbind 1897) krav på fuldstændighed. Hensigten er kun at henlede opmærksomheden på de vigtigste skrifter og afhandlinger, som giver oplysning om Sønderjyllands historie for tiden før 1864 og særlig belyser alt, som kan have politisk interesse. De, der ønsker nærmere oplysninger om mere specielle spørgsmål, henvises til de årlige litteraturfortegnelser i „Dansk Historisk Tidsskrift“.

I „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft“ danner Slesvig, Holsten, Mecklenburg og Pommern en egen Gruppe, som behandles af Ad. Hofmeister i Rostock, dog i en meget danskfjendtlig ånd. Langt mere upartiske er de anmeldelser og litteraturberetninger, der med nogle års mellemrum findes i „Zeitschrift für Schleswig - Holsteinische Geschichte“, nu som oftest skrevne af tidsskriftets redaktør, den i danske forhold

særdeles kyndige overbibliothekar professor dr. v. Fischer-Benzon.

For tiden efter 1864 skulde fortegnelsen derimod være såvidt muligt fuldstændig.

Th. A. J. Regenburg, som i 1850erne var departementschef i det slesvigske ministerium og senere stiftamtmand i Århus, havde i mange år samlet på litteratur vedrørende det sønderjydske spørgsmål og særlig Slesvigholsteinismen. Hans store samling, der er næsten fuldstændig og i sin art enestående, skænkedes til Århus kathedralskole og er nu indlemmet i statsbibliotheket sammesteds. Dettets nuværende leder har udgivet en meget nyttig fortegnelse derover¹⁾. En udmærket litteraturfortegnelse findes ligeledes i Witts oversigt over skrifter ang. d. slesvig-holstenske kirkehistorie²⁾. Et stort afsnit af denne (VI) behandler hertugdømmernes politiske historie. Statsarkivar Hille

¹⁾ J. Hoffmeyer: Fra Regenburgs Samling. Til Studiet af Schleswigholsteinismen og de slesvigske Krige. En Bibliografi. (Skoleprogram fra Aarhus 1896—98.)

²⁾ Fr. Witt: Quellen und Bearbeitungen der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte. Systematisch und chronologisch zusammengestellt. 1899. (Publikationen d. Vereins für schl. holst. Kirchengesch. 1 R. 1 H.)

D. s.: Die neueste Litteratur über schl. holst. Kirchengesch. (Schriften d. Vereins f. schl. holst. Kirchengesch. 2 R. 4 H. 143—47.)

R. v. Fischer-Benzon: Katalog der Provincial-Bibliothek für Schleswig-Holstein. 1896—98.

i Slesvig har givet en udsigt over det derværende statsarkivs indhold, som vil være af største betydning for enhver, der vil foretage et grundigere studium af Slesvigs historie¹⁾. Foruden opregning af aktstykkerne gives der hver gang en kort fremstilling af vedkommende myndigheds historie. Forf. udtaler ønsket om, at arkivet snart kunde blive flyttet til Kiel for at komme i en mere betryggende bygning og tillige være samme steds som provinsens bibliothek og universitet.

I en mindre afhandling²⁾ giver Hille nogle oplysninger om det tidligere gottorpske arkiv. Dette blev bragt til København 1735 og derfra delvis leveret tilbage til arkivet i Slesvig 1864. De i politisk henseende interessanteste stykker findes dog dels i København, dels i Oldenburg; arkivet i Slesvig har væsentlig forvaltnings- og justitssager, og disse er ikke videre fuldstændige.

Om Danmarks og dermed også Sønderjyllands historie vil forhåbentlig om ikke lang tid det store værk „Danmarks Riges Historie“³⁾ foreligge færdigt, og en

¹⁾ G. Hille: Uebersicht über die Bestände des königl. Staatsarchivs zu Schleswig. 1900. (Mitteil. der k. preuss. Archivverwaltung H. 4.)

²⁾ G. Hille: Zur Gesch. des Herzoglich Gottorpschen Archivs auf Gottorp. (Zeitschr. für schl. holst. lauenb. Geschichte XXVI. 297—314.)

³⁾ Danmarks Riges Historie, historisk illustreret, af Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise, V. Møllerup, J. A. Fridericia, Edv. Holm, A. D. Jørgensen. Anm. af A. D. Jørgensens første Afsnit (1814—38) ved M. Rubin i Tilskueren 1897, 465—87. Med al anerkendelse af Jørgensens dybe forståelse og udmærkede fremstilling gør Rubin meget væsentlige ind-

længere omtale vil først da komme. Det må nævnes, at fortsættelsen af A. D. Jørgensens afsnit, tiden fra 1852, er overdraget til N. Neergaard.

Den, der vil søge de nyeste historiske resultater i en populær og let tilgængelig skikkelse, kan man hen-vise til Johan Ottosens fremstilling¹⁾ af de nordiske folks historie. Fortalt i en klar form og rigt ud-styret med billeder (desværre ikke altid lige historiske) kan denne bog i høj grad anbefales til folkelæsning. Bedst er måske fremstillingen af de nordiske folks forhistorie, hvor forfatteren tager stærkt hensyn til de fællesgermanske og fællesariske forhold.

I et omfattende arbejde har Sach²⁾ undersøgt Sønderjyllands etnografiske og nationale forhold. Hans bog har vakt megen opsigt og fortjener det delvis også på grund af hans grundige studium af landets ældste forhold og kendskab til dansk sprog, der bl. a. gør, at han oftest gengiver stednavnene i en nogen-lunde tiltalende dansk form. Man vil også finde mangan åndfuld og rigtig iagttagelse, således på-visningen af, at navnet Slesviger kun har ringe hi-

vendinger. Han erklærer, at J. ved at fremdrage tidens ån-delige stræben og skyde de store økonomiske vanskeligheder i baggrunden i virkeligheden giver et falsk billede. M. h. t hertugdømmernes historie dadler han, at J. er gået for lidt ind på den formentlige „prægravation“ af disse, der fik så stor betydning for dannelsen af den slesvigholstenske be-vægelse.

¹⁾ J. Ottosen: Vor Historie indtil Dronning Mar-grethe 1899.

²⁾ A u g. S a c h: Das Herzogtum Schleswig in seiner eth-nographischen und nationalen Entwicklung 1—2. 1896—99.

storisk rod. Allerede fra 16. årh. kalder beboerne sig Holstenere (således siger en mand fra Seest ved Kolding, at han boede i Lante Holstein.) Man hørte benævnelserne Ober- og Niederholstein, og det er bekendt nok, at man i Danmark hyppigt talte om „Dansk Holsten“. Først langsomt fortrængte benævnelsen Slesvigholstener det gamle navn. Interessant er f. ex. også hans påvisning af den store betydning, som Danevirke længe bevarede som grænse-skel. Den eneste landevej mellem syd og nord gik gennem Danevirke, og endnu 1766 måtte byen Slesvigs post føres ud til Rødekro ved porten, hvor der var post- og toldsted. Det skal også villig anerkendes, at Sach har taget livet af forskellige ældre tyske teorier, f. ex. om Nordejder-Trene som grænse mellem Danmark og Karl den stores rige, og af selve den berømte „Danske mark“.

Alligevel må hans bog, hvad hovedsynspunktet angår, betragtes som ganske forfejlet. Hans tanke er den gamle tyske, som støtter sig på den angelsachsiske historiker Beda, at Anglerne kom fra Sønderjylland, der ved deres bortgang blev øde og først senere indtoges af Jyderne. Som beviser anføres bl. a. de store skovstrækninger, hvis tidligere existens vises ved de mange stednavne, især grænseskovene Jernvith (Dänisch-wohld) mod syd og Farris (Barwith) mod nord, men lignende forhold findes jo over hele Danmark. Som særlig slående eksempel nævnes Årø ved Haderslev. Her findes en række grave fra oldtidens forskellige perioder, medens øen i Valdemars jordebog nævnes som øde og skovbevokset; altså skulde den være bleven

forladt ved Anglernes udvandring. Det samme er imidlertid tilfældet med alle vore småøer, og en langt sikrere forklaring er Vendertogenes hærgninger, som jog befolkningen bort fra havets nærhed.

Sach indrømmer selv, at der næsten ingen sproglige minder findes fra Anglernes tid, de eneste skulde være dobbeltnavnene Slesvig og Hedeby, Isarnho og Jernvith, Ægidora og Fifeldor, samt et navn som Sli. Han indrømmer ligeledes, at landet i den historiske tid var fuldstændig jydsk. For at forsvare sin teori må han bortforklare sådanne beviser for den danske befolknings existens som de nordiske indskrifter fra guldhornet og de store mosefund fra Thorsbjærg og Nydam, han må bortforklare, hvad han selv påviser, at der ingen pludselig ændring findes i oldtidsgravens bygningsmåde. Ofte må han gribe til ganske løse teorier, som når han f. ex. gør Als til Nerthus' ø. — End mere dristig er måske hans fastholden ved den gamle tanke, at Jyderne er noget vidt forskelligt fra Danskerne, og at „den tid ikke er fjærn, da Jyderne vil blive hist fuldkommen daniserede, her lidt efter lidt fortyskede.“ Teorien har ikke et eneste holdbart støttepunkt, og ikke én Jyde vil føle, at Jylland er i færd med at blive daniseret. — Sachs store lærdom burde ikke have været anvendt til at forsvare løse teorier. Alligevel vil også danske historikere kunne høste megen belæring i hans bog.

Et par tyske værker¹⁾, hvor hele hertugdømmernes

1) W. Frölich: Eine Geschichte Schleswig-Holsteins von der ältesten Zeit bis zum Wiener Frieden. 1896.

Schleswig-Holsteinmeerumschlungen in Wort und Bild. 1896.

historie behandles, og som optræder meget fordringsfuldt, er så fejlagtige og tilmed så hadske i deres tone overfor de danske, at deres værdi er mindre end ingen. Der siges bl. a., at de ældste runeindskrifter er tyske, at Slesvig løsriver sig fra stiftet Bremen i 12. årh., at Otto I befriede bisperne i Slesvig og Ribe fra alle afgifter til Danmark, og at Harald Blåtand af vrede herover rykkede ind i Slesvig etc. Selvfølgelig bliver København mellem 1848 og 1864 regeret af en tøjlesløs pøbel. Og det er dog for upassende i et stort pragtværk at anføre følgende vers om de danske embedsmænd i Sønderjylland:

Die taufen, lehren, richten in guter Dänenart,
in ihren langen Fingern ist Schleswig wohl verwahrt.

Som modsætning hertil kan anm. med glæde henvise til Ottosens rolige og upartiske korte fremstilling¹⁾ af Sønderjyllands historie.

Megen lærdom findes forenet med en klar fremstilling i musæumsdirektør Sophus Müllers bog²⁾ om vor oldtid. Der drages værdifulde paralleler mellem Danmark og andre lande, særlig m. h. t. de religiøse skikke. M. kommer til det resultat, at det danske folk har boet i sit land fra stenalderen. For Sønderjylland har særlig beskrivelsen af de store fund fra Thorsbjærg og Nydam samt af guldhornene interesse. Om

¹⁾ J. Ottosen: Grundtræk af Sønderjyllands Historie. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 11) 1899.

²⁾ Sophus Müller: Vor Oldtid. 1897. I tysk udgave ved Jiriczek. 1896-98.

Danevirke opstiller M. en hypotese, der synes støttet på gode argumenter, men på hvilken vi dog ikke nærmere skal gå ind, da der snart vil foreligge et større arbejde om dette æmne.

Hans teori om det gamle Hedeby har dog mødt stærk modstand hos Steenstrup¹⁾. Denne påviser iøvrigt, hvor ringe den tyske indflydelse nord for Elben var før 1100. Den eneste Gang, en kejser drog nord for Elben mellem 800 og 974, var under Henrik 1stes tog mod Gnupa; også senere kom de der yderst sjældent. Den egentlige grænse for Tyskland var længe Elben, og endnu kong Niels synes at have haft magt over Holsten. Dette var stadig genstand for danske og vendiske angreb, og først Schauenburgerne lykkes det at gøre landet tysk. Der findes danske stednavne helt til Ejderen og endnu sydligere; senere kvaltes danskheden af den stærke sachsiske kolonisering.

Stor betydning for Sønderjyllands såvel som for det øvrige Danmarks historie har Lauridsens undersøgelser²⁾ om den gamle danske landsby. Ved en gennemgang af navnestoffet finder han, at man ikke, som Nygård³⁾ har forsøgt, kan sætte nogen skarp grænse og erklære, at byerne på -torp, -bølle og -rød er grundlagte mellem 1100 og 1300; nogle af

¹⁾ Joh. Steenstrup: Danmarks Sydgrænse og Herredømmet over Holsten. Universitetsprogr. 1900.

²⁾ Den gamle danske Landsby. En Redegørelse. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1899, 76—185).

³⁾ Danske personnavne og stednavne. En sproglig-historisk undersøgelse (Hist. Tidskr. 7 R. I, 82—110).

dem går tilbage til den grå oldtid. Det overvejende antal af disse stednavne begynder med personnavne og viser altid hen på grundlæggelse af enkeltmand. Til samme resultat er han nået ved gennemgang af landsbykortene i matrikelarkivet. Det senere fællesskab skal skyldes en omregulering i den ældre middelalder. Lauridsens tanke er altså, at man må opgive hele den store teori om landsbyen som en oprindelig slægtby, og hvis dette, der iøvrigt støtter sig på gode argumenter, er rigtigt, vil de hidtil gældende anskuelser om den oldgermanske forfatning falde med det samme.

I tre afhandlinger¹⁾ har professor Kr. Erslev behandlet spørgsmål fra grev Gerts tid. I en polemik med A. D. Jørgensen viser han, at forliget af februar 1340, hvorved grev Gert tilbytter sig Sønderjylland mod Nørrejylland, vel er et slags tilbagetog for greven, men at han dog derved sikrer sig et stort sammenhængende område, der var let at forsvare. Den tabende var hertug Valdemar. Med størst interesse vil man læse afhandlingen om Niels Ebbesen. Det bliver efter den sandsynligt, at grev Gert er bleven dræbt ved midnat, som en dansk og en tysk beretning er enige om. Den danske folkeviseforfatter har haft følelsen af, at dette ikke stemmede ganske med det ridderlige æresbegreb, og har derfor ændret tidspunktet

¹⁾ Fra Holstenervældens Tid i Danmark (Hist. Tidsskr. 6 R. VI, 389—438). Slg. A. D. Jørgensen: Forliget af 11. Febr. 1340 (H. T. 6 R. VI, 671—80). Kr. Erslev: Forliget af 11. Febr. 1340 (H. T. 7 R. I, 111—117).

til dag. Niels Ebbesen har da for at redde sit fædreland vovet ikke blot sit liv, men også en stor del af sin ridderære.

Det har fra Langebeks tid været et ønske hos historikerne at få et dansk diplomatarium, o: en fuldstændig samling af alle middelalderens breve. Da dette dog foreløbig må anses for ugørligt, har professor Erslev bødet på savnet ved sit repertorium¹⁾. Man vil heri finde en fortegnelse over alle breve fra middelalderens Danmark (indtil 1450) og uddrag af de ca. 4000 hidtil utrykte breve. Værket, hvis nøjagtighed forfatterens navn er tilstrækkelig borgen for, og hvis brugbarhed vil blive endnu mere forøget ved et register, vil spare kommende forskere for megen besværlig arkivsøgen.

Prof. C. Nyrop har fortsat sin udgave²⁾ af danske lavsskråer fra middelalderen og dertil som første bind knyttet en udgave af gildeskråer. Både af de trykte skråer og af de mange notitser om gilder, som ellers ikke er historisk kendte, får man et stærkt indtryk af den store rolle, gilderne spillede. Af sønderjydske gildeskråer findes der mange fra Flensborg, der dog næsten alle var trykte i Seidelins Diplomatarium Flensborgense. Det kan nævnes, at den tredjeældste

¹⁾ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis (Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen) I—III (1085—1450). 1894—1902. — „Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. Hrsg. von P. Hasse“, er sluttet med 3. binds 8de hæfte, som går til 1340.

²⁾ Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, udg. ved C. Nyrop. I (1899—1900). II (1895—96).

gildeskrå er den fra Knudsgildet i Flensborg fra c. 1200, der er affattet på dansk. I en fortegnelse over Gertrudsgildets medlemmer fra 1379 er sproget derimod plattysk. Imellem disse år ligger tyskernes stærke indtrængen under de sidste hertuger af Abels æt.

Man havde tidligere kun haft et meget mangelfuldt kendskab til Sønderjyllands kunsthistorie; Hans Brüggemanns berømte altertavle i Slesvig stod som noget enestående uden tilknytningspunkter, og man var tilbøjelig til at mene, at der slet ikke fandtes nogen indenlandsk kunstnerskole. Vel var der allerede 1875 dannet et musæum i Kiel på grundlag af prof. Thaulows samlinger, men der savnedes interesse hos publikum, og mange værdifulde kunstgenstande forsvandt fra provinsen Slesvigholsten. Det er da et meget fortjenstfuldt arbejde, Matthæi¹⁾ har gjort ved en omhyggelig undersøgelse af provinsens udskårne altre fra middelalderen. Der findes ialt 180, hvoraf langt over halvdelen er fra de oprindelig danske egne. En sikker gruppering efter tid har ikke været mulig, fordi kun meget få er daterede, og arkivmaterialet er mangelfuldt. Ved et indgående studium af disse (for Sønderjylland Svesing, Ostenfeld, Bordesholm og Løjt) er det alligevel lykkedes at fastslaa en bestemt udvikling fra det rent håndværksmæssige fra tiden før 1400 til

¹⁾ A. Matthæi: Zur Kenntnis der mittelalterlichen Schnitzaltäre Schleswig-Holsteins. (Beiträge zur Kunstgeschichte Schleswig-Holsteins I.)

Samme forf.: Hans Brüggemann. (Z. f. bildende Kunst 1898, Juni.)

den udmærkede kunst hos Brüggemann. Forf. mener, at den ydre påvirkning langt overvejende kom fra Lübeck, men at der dog efterhånden uddannede sig en hjemlig skole. Nogle indvendinger kan man rejse mod bogens geografiske omfang. Slesvig og Holsten dannede jo slet ikke noget hele før Schauenburgernes tid, og forf. har sikkert undervurderet den danske indflydelse i den ældre middelalder. For fuldstændigheds skyld burde han have medtaget de nu danske dele af det gamle hertugdømme. Men som helhed er bogen, der er udstyret med smukke afbildninger af de daterede albertavler og forsynet med en udsigt over træfigurerne i Thaulowmusæet, af stor værdi, og ingenlunde overflødiggjort af forfatterens fornylig her i årbøgerne anmeldte større værk om delvis det samme æmne.

Et vigtigt afsnit af det 17. århs. træskærerkunst er skildret af Thaulowmusæets direktør, dr. Brandt i hans store arbejde over den i Eckernförde fødte billedskærer Gudewerdt, hvis Virksomhed falder omkring århundredets midte¹⁾. Den overordentlig indgående og grundige bog er den første videnskabelige undersøgelse af barokkens hidtil så lidet kendte og lidet agtede religiøse kunst, således som den udfoldede sig her i landet, og det må derfor beklages, af forf. ej har medtaget de af Gudewerdt udførte eller af ham påvirkede arbejder i Danmark.

¹⁾ G. Brandt: Hans Gudewerdt. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schleswig-Holsteins. Leipzig 1898.

Efter Falkenstjernes død er udgaven af sønderjydske jordebøger¹⁾ afsluttet af dr. Anna Hude. Mest interesse har disse i topografisk og fiskal henseende, men tillige kan navnene give gode bidrag til oplysning om befolkningens nationalitet. Udgaven er delt i krongods, adelsgods og kirkegods, men udgiveren beklager, at de to sidste dele på grund af aktstykkernes beskaffenhed er bleven meget ufuldstændige.

Mejborgs store værk om slesvigske bøndergårde er udkommet i en smuk tysk udgave²⁾. Om en af hans hovedsætninger, den forskellige gårdtype i Nord-, Mellem- og Sydslesvig har han været i en hidsig polemik med Lauridsen, der har ført bevis for, at den opr. fællesdanske bygningsmåde ligeså vel findes i egnen mellem Flensborg og Husum som i det nordlige Slesvig. Den hovedindvending er der vel at gøre mod Mejborgs bog, at han tager for lidt hensyn til Sønderjyllands oprindelige danskhed og derved ofte kommer til at give urigtige forklaringer.

I to doktordisputatser har Mackeprang og Munch behandlet de danske købstæders styrelse fra middel-

1) Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Udgivne ved F. Falkenstjerne og A. Hude. I—II. 1895—99.

2) R. Meiborg: Das Bauernhaus im Herzogthum Schleswig und das Leben des schleswigschen Bauernstandes im 16. 17. u. 18. Jahrh. Deutsche Ausgabe besorgt von R. Haupt. 1896.

R. Meiborg: Om Bøndergårde i Slesvig (Hist. Tidsskrift 6 R. VI, 343—52). Replik af P. Lauridsen ibd. 793—95.

alderen til midten af 19. årh.¹⁾ Da Slesvigs bylov fra c. 1200, der blev kilden til en række andre stadsretter i Norre- og Sønderjylland, er den ældste danske byret, vil man kunne forstå, at Mackeprang kommer ret stærkt ind på de sønderjydske købstæders ældre forfatning. Denne er næsten i et og alt den samme som de kongerigske byers. Hovedtrækkene i den er lånte fra Tyskland; først og fremmest er det fra midten af 13. årh. opdukkende byråd opstået under påvirkning sydfra, og også dets et hundredår yngre formænd, borgmestrene er af tysk oprindelse. Al magt samledes lidt efter lidt hos det. Kongen eller hertugen havde vel nok en repræsentant, byfogden, men den kontrol, han øvede, betød ikke stort, og heller ikke borgerne havde synderlig indflydelse på styrelsen, så meget mere som rådet supplerede sig selv. Medens i kongeriget enevælden gjorde det af med byernes selvstyre, bevarede i Sønderjylland de middelalderlige former langt længere, og lige til 1848 lykkedes det magistraterne så nogenlunde at hævde deres nedarvede myndighed. De berøres ikke af regeringens reformforsøg, og da hovedopgaven for Munch netop har været at påvise statens indgriben, vil man kunne forstå, at han kun kortelig kan omtale forholdene i hertugdømmet.

¹⁾ M. M a c k e p r a n g: Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (Forordn. af 1619). 1900.

P. M u n c h: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør (1619—1848). I—II. 1900.

Der foreligger en levnetsskildring¹⁾ af en af de mærkeligste sønderjydske personer fra det 17. årh., præsten og forfatteren Nicolaus Heldvaderus (1564—1634). Denne var født i Hellevad i Nordslesvig og afløste 1591 sin fader som præst i sit fodesogn. Han blev dog efter få ars forløb afsat af den gottorpske hertug og opholdt sig resten af sit liv i Danmark. Allerede tidlig udgav han sine almanakker, der vandt en umådelig udbredelse på grund af deres spådomme; ved mange andre religiøse og historiske skrifter på dansk og tysk, som han skrev med lige stor lethed, fik han lejlighed til at virke på sin samtid. Han var en af sin tids livligste og vittigste hoveder, og der gik utallige anekdoter om ham.

Overordentlig stor interesse har Ditlev Ahlefeldts memoirer²⁾ (1617—59). Forfatteren (f. 1617, d. 1686) var oberst og generalkrigskommissær under de dansk-svenske krige og blev senere amtmand i Flensborg. Han var de danske kongers tro tjener, der 1657 foretrak at lade sine gårde brænde fremfor at svinge deres sag, en retsindig og kraftig personlighed, der med stædighed holdt fast på sin ret, og hans erindringer giver mange nye enkeltheder og ypperlige bidrag til tidens kulturhistorie. Alt i alt er det en af de bedste selvbiografier fra det 17. årh.

I samme forbindelse må nævnes Bobés fremstilling

¹⁾ H. F. Rørdam: Nicolaus Heldvaderus (Hist. Samlinger og Studier IV, 1—64, 349—434).

²⁾ Af Geheimeraad Ditlev Ahlefeldts Memoirer udg. ved Louis Bobé. 1896.

af slægten Ahlefeldts historie¹⁾, der udgives på bekostning af lensgreve Ahlefeldt. Af dette værk, der i udstyrelse og omfang søger sin lige indenfor dansk genealogisk litteratur, er udkommet 2 bind, hvortil slutter sig de ovenfor nævnte memoirer. Værket, der bringer talrige portrætter, prospekter o. s. v., giver mange bidrag til hertugdømmernes, særlig deres adels, historie; det vil i alt omfatte sex bind, hvoraf det sidste bringer registret. For Sønderjyllands historie har særlig interesse biografierne af storkansler Frederik Ahlefeldt (f. 1623 på Søgård, død 1686), Griffenfeldts modstander og en af sin tids dygtigste statsmænd, dennes sønner general Frederik A. (d. 1708) og Carl A. (d. 1723), alle tre statholdere i hertugdømmerne og ejere af Gråsten og Søgård, alle i 1ste bind hvor der tillige er brevveksling mellem storkansler Ahlefeldt, Griffenfeldt, Bierman m. fl., tildels ang. forholdene i hertugdømmerne. I 2det bind kan nævnes biografier af den ovenfor nævnte Ditlev A., Frederik A., gottorpsk råd og amtmand (d. 1605) og hans efterslægt til Halvsøgård, Arlevad o. s. v., general Hans A. til Glorup, chef for rytteriet i Danmark og hertugdømmerne (d. 1694), general Frederik A. til Bienebek, Kohoved o. s. v. (f. 1627 på Maslev, d. 1672), begge kendte fra Københavns belejring (s. 122 ff.); blandt bilagene må nævnes protokollen fra det i Glückstadt 1657, 27. juli, afholdte møde, mandtal over adelen i

¹⁾ L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie. 1. Storkansler Frederik Greve Ahlefeldt og hans Efterslægt (1897). — 2. Gehejmerraad Ditlev Ahlefeldt og hans Efterslægt (1899).

byerne og på landet i hertugdømmet Slesvig 1652 (s. 46 ff.).

Fra svensk side foreligger en stor skildring¹⁾, bygget på indgående arkivstudier, af Danmarks politik overfor Gottorp i tiden omkring 1697, den svenske konge Karl XI's dødsår. Det var en fortvivlet stilling for Danmark at have Sveriges nære forbundsfælle lige på livet af sig, og dette undskylder dets ofte troløse handlemåde. Danmark fulgte gærne den politik at „benytte enhver lejlighed til angreb på Gottorp, prøve, hvor langt det kunde gå, og så trække sig tilbage, når det ikke kunde mere“. Også efter Karl XI's død greb Danmark et intetsigende påskud (skansebygning) til anfald på Gottorp, men blev holdt tilbage af sømagterne og Sverige.

Om den kortvarige krig i året 1700 har den danske generalstab udgivet et større værk²⁾, for hvis resultater krigshistorikeren Axel Larsen har gjort rede i årgang 1900 af dette tidsskrift.

Da kong Frederik IV 1721 beredte sig til at indlemme Slesvig i Danmark, forelagde han dette spørgsmål for en af sine ældste og mest prøvede råder,

¹⁾ E. Olmer: Konflikten mellan Danmark och Holstein-Gottorp. I. Mars 1695—April 1697. (Göteborgs kungl. Vet. och Vitt. Samh. handlingar 4 f. 1 h.). — Samme forf.: Kristian V's öfverfall på Holstein-Gottorp vid Karl XI's död. (Svensk hist. Tidsskr. XVIII, 1—48).

²⁾ Bidrag til den store nordiske Krigs Historie, udgivne af Generalstaben. I. Kong Frederik IV's første Kamp om Sønderjylland. Krigen 1700. (1900).

Breitenau¹⁾, som i mange år havde bekæmpet Gortorpernes fordringer. Dennes betænkninger, der meddeles sammen med en levnetsskildring, hvis rolige og upartiske tone man ikke nok kan påskønne, viser ham som den kloge og erfarne politiker, der sad inde med et nøje kendskab til hertugdømmernes historie. Han hævdede, at den berømte bestemmelse fra 1460 om hertugdømmernes udelelighed var ophævet 1544 med landdagens samtykke, men frarådede dog indlemmelsen, fordi den vilde hindre kongen i at give Slesvig til en af sine yngre sønner. Kongen forkastede rådet, og indlemmelsen fandt sted, således som prof. Erslev på grundlag af sit større arbejde nylig har skildret det her i årbøgerne. Forf. synes imidlertid at antage, at det var hele Slesvig, der blev indlemmet, og han burde have benyttet de store Breitenau'ske samlinger, der findes i det danske rigsarkiv.

Da H. F. Rordam i sin tid var præst i Angel, traf han i præstearkivet i Bøl en gammel protokol, hvoraf han har meddelt et uddrag²⁾. Det er optegnelser fra Mårkjær amt, uddrag af Bøl kirkes regnskaber i 16. årh. og som det vigtigste optegnelser af præster fra 17. og 18. årh. Disse, der er affattede på plat-tysk eller højtysk, indeholder mange personal- og kul-

1) Posselt: Christoph Gensch v. Breitenaus Leben und Thätigkeit mit den über die Einverleibung des Herzogthums Schleswig im Jahre 1721 erstatteten Gutachten (Z. S. H. L. G. XXVI, 23—130).

2) H. F. Rordam: Optegnelser fra Bøl i Angel, Bidrag til Tids- og Personalhistorien (Hist. Samlinger og Studier. III, 518—72. IV, 328—38).

turhistoriske oplysninger. Således meddeler han, at 21. aug. 1659 blev byen udplyndret af 3 hold kejserlige ryttere, hvert på 50 mand. Som altid var Polakkerne de værste.

Den samme forfatter har fuldendt sin store biografi¹⁾ af den sønderjydske jurist og historiker Andreas Hojer fra Karlum (1690—1739). Mange aktstykker ledsager den interessante skildring af denne mærkelige og dygtige mand. Han var én af 18. århundredes mest fremragende danske historikere og har efterladt dels en stor utrykt skildring af Frederik 4des historie til 1711 i mange foliobind, dels en kortere fremstilling (König Friedrich des IV gloriwürdigstes Leben), der fortjener at være langt mere kendt, end den er. Som jurist hævdede han, at den nationale lovgivning måtte være grundlaget for retsstudiet, og grundlagde derved den danske retsvidenskab. Han blev desuden meget stærkt brugt af enevælden til administrative hverv og viste sig som en dygtig embedsmand med en ualmindelig arbejdsævlne. Det fortjener at nævnes, at skont han følte sig som tysk, ønskede han dog at skaffe ret for det danske sprog i Mellemslesvig, og at han altid talte om „mein Vaterland Jütland“.

Det nye bind af prof. Holms store værk²⁾, denne

1) H. F. Rørdam: Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. (Hist. Samlinger og Studier II, 521—31, III, 144—86, 493—517, IV, 133—247, 484—533).

2) E. v. Holm: Danmark-Norges Historie under Frederik V (1746—66). I—II. 1897 98.

Koloniseringsforsøgene på de slesvigske heder behandles

gang Frederik V's historie, viser den samme upartiske dom og det samme grundige studium som de tidligere bind. — Er Kristian VI bleven mildere bedømt end før, så er det modsatte tilfældet med sønnen. Han havde nogle elskværdige egenskaber, vilde f. ex. nødig pålægge folket skat, men dette overskyggedes aldeles af hans uvirksomhed og karaktersvaghed, der fik ham til at synke dybere og dybere i sædelig fordærvelse. Forgæves søgte hans ven Adam Gottlob Moltke, hvem kongen endog lovede, „at jeg vil leve og omgås med min kære Juliane Marie venskabelig og kærlig, så sandt jeg hedder Frederik“, at holde ham oppe. „Kongen betegner et dybt sædeligt fald for kongeslægten og har sat ærefrygten for tronen i fare.“ — Holm udreder forhandlingerne med udlandet, der alle havde det formål at sikre Danmarks besiddelse af Slesvig, først ved underhandlinger med Sverige, siden ved et dansk-fransk forbund, endelig ved forbund med Rusland (1765), der senere førte til mageskiftetraktaten. — Frederik V's tid var ikke en reformtid, men en forberedelse dertil; mange forfattere udtaler sig for stavnsbåndets løsning. Også i hertugdømmerne forberedtes landboreformer, dog rørte man endnu ikke ved livegenskabet i det østlige Slesvig og Holsten. Ligesom i Danmark forsøgte man i Slesvig hedeopdyrkning, der ikke mislykkedes i slet så høj en grad, selv om ud-

udfærligt af C. Voigt (Z. S. H. L. G. XXVI, 209—56). Forsøgene fandt sted 1760—65 i amterne Flensborg, Gottorp, Hytten, Tønder og Bredsted. De samlede udgifter var 700,000 rdr., og dog havde man kun fået anlagt 600 huse. Af dem er der nu 400 tilbage.

byttet aldeles ikke svarede til forventningerne. Både bøndernes og byernes stilling var i Sønderjylland bedre end i kongeriget. Særlig havde Flensborg en glimrende tid som handelsby, 1752 havde det 85 skibe, 1747 gik 16 skibe derfra alene til Bordeaux. — Man begyndte at opdage, at Sønderjylland var et dansk land. 1758 fastsloges det således, at sønderjyder ligeså vel som danske skulde nyde kommunitetet, da „undersåtterne i Slesvig ikke bør anses for andet, end hvad de i virkeligheden er, nemlig danske og fødte inden Danmarks riges grænser.“ Særlig fremtræder dette stærkt hos den bekendte i Broager fødte forfatter Erik Pontoppidan.

Dr. Aage Friis har i tyske privatarkiver fundet et meget stort, hidtil ubenyttet, brevstof, der vil kaste nyt lys over de fornemme tyske kredse, der sidst i 18. årh. spillede en afgørende rolle i Danmark, Bernstorff, Schimmelmann, Reventlow, Stolberg. En prøve derpå har han givet i sin bog¹⁾ (forstudie til et større værk om Bernstorfferne og Danmark) om forholdet mellem A. P. Bernstorff og Ove Guldberg, der på meget væsentlige punkter har ændret opfattelsen af den Guldbergske periode. Forfatterens opfattelse af statsrådsanordningen af 13. febr. 1772 og indfødsretsloven af 1776's tilblivelse er dog bleven angrebet.

¹⁾ Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg (1772—1780). 1899. Om hertugdømmerne handler s. 118—169; dette kapitel er oversat i Z. S. H. G. XXX, 253—336. Anm. af E. Holm i Hist. Tidssk. 7 R. II, 520—34.

Særlig interesse har kapitlet om Bernstorffs styrelse af hertugdømmerne. Man har tidligere peget på, at den slesvigholstenske bevægelse bl. a. kunde have sine rødder i det stærke had mod Danmark, der fremtrådte i det gottorpske Holsten, hvor man før 1762 i kirkerne havde anmodet om Guds beskyttelse mod Danmark. Denne antagelse er ikke alene rigtig, men man kan nærmere påvise forbindelsestråde mellem de to bevægelser. Der var hos den gottorpske adel stærk uvilje mod mageskiftet, og denne uvilje smittede strax den øvrige adel, der samlet vendte sig mod Danmark, fra hvis side man ventede overgreb. Allerede 1773 mindede man om landdagen, „støtten hos Gottorp er bristet, og man griber efter die verbrieften Rechte“. Bernstorff viste sig den vanskelige situation voxen. Hans stræben, hvori han fik en trofast støtte i den „loyale Holstener“, Ditlev Reventlow, gik ud på at bringe ro og forsoning, ikke krænke ridderskabets privilegier, men holde alle uberettigede krav nede. Han havde held med sig, og det lykkedes ham at få bugt med modstanden fra ridderskabets fører Cay Rantzau. Sans for danskheden i Sønderjylland manglede han derimod ganske. For ham stod de to hertugdømmer som en enhed, og han er i udpræget grad „administrativ Slesvigholstener“.

Samme tidsrum vedrører de store brevsamlinger, som Bobé¹⁾ har udgivet fra den reventlowske familie-

¹⁾ Efterladte Papirer fra den reventlowske Familiekrede i Tidsrummet 1770—1827. Udg. ved Louis Bobé. 1.—4. Bd. 1895—1900.

kreds. Denne kreds bestod af landets mest fremragende statsmænd, Bernstorff, brødrene Reventlow, Stolbergerne og Schimmelmann, der socialt som politisk var de ledende i Danmark. Den havde et mere eller mindre stærkt tysk præg, der hos Fr. Stolberg kunde gå over til uvilje mod Danmark, men dens betydning for landets indre udvikling, især landboreformerne, kan ikke skattes højt nok. Brevene, der iøvrigt kun for en ringe del vedrører Sønderjylland, giver mange værdifulde bidrag til forståelsen af forholdet mellem dansk og tysk, der i mange måder var stærkest omkring 1800.

Den i høj grad ugunstige dom, som Wegener har fældet over de augustenburgske prætendents fader, hertug Frederik Kristian, må i flere henseender ændres efter Clausens bog¹⁾, der er bygget på mange hidtil ukendte aktstykker, selv om man med rette har gjort gældende imod ham, at han ikke har udtømt kildestoffet. Frederik Kristian var en kundskabsrig og litterært interesseret mand, der jo bl. a. sammen med Ernst Schimmelmann understøttede Schiller. Det var ikke, som Wegener har påstået, hans ærgærrighed, som giftermålet med kongens søster Louise Augusta (1785) skyldtes, tværtimod skete dette efter den danske regerings ønske. I en årrække var F. K. i

¹⁾ Jul. Clausen: Frederik Christian af Augustenburg. 1896. Anm. af L. Koch i Hist. Tidsskr. 6 R. VI, 438—59. — Aage Friis: Nogle Breve fra Hertug Frederik Christian af Augustenburgs sidste Aar. (Danske Mag. 5 R. IV, 80—89.)

høje stillinger i Danmark, som han altid betragtede som sit fædreland, ligesom han gerne skrev dansk. Han har stor fortjeneste af universitetets og de lærde skolars omordning, som for en stor del skyldes ham. Dog var han en stærkt borneret og meget åndsaristokratisk mand; for almueundervisningen savnede han således al interesse. Hans gode forhold til hans svoger led så et stærkt knæk, da han 1806 protesterede mod indlemmelsen af Holsten i Danmark. 1810 steg spændingen mellem svogrene til uvilje. F. K. var på tale som kandidat til den svenske tronfølge, og skønt han optrådte ganske loyalt mod Frederik VI, lod kongen ham dog udspionere og blokerede Als, for at han ikke kunde stå i forbindelse med Sverige. Hans egen hustru agiterede imod hans valg. Han tilbragte da sine sidste år i ensomhed og stor bitterhed, fantaserede over sin slægts arveret til begge hertugdømmer og testamenterede denne tanke til sine børn. Han holdt hårdnakket fast ved den, selv om statsminister Møsting viste ham, hvor uberettiget den var.

To af Danmarks betydeligste kunstnere, billedhuggeren Bissen og maleren Eckersberg, er begge Sønderjyder, den første født i Slesvig by, den anden i Blåkrog ved Alssund. Med rette fortjener derfor de to bøger at nævnes, der er udgivet om deres liv og kunst¹⁾. De er forskellige i omfang som i plan. Thi medens bogen om Bissen er en kortfattet populær lev-

¹⁾ E. Hannover: Maleren C. W. Eckersberg. 1899. Anm. af P. Hertz i Tilskueren. 1900, 249—62.

Ph. Weilbach: H. V. Bissen (Folkelæsning Nr. 223). 1898.

nedsbeskrivelse, spænder Hannover over langt videre felter. Det er i virkeligheden den danske malerkunsts betydningsfulde overgang fra 18. århs. atelier-rutine til 19. århs. naturstudium, der her er givet som baggrund for en indgående og forstående skildring af E.s liv og kunst. Og dette har kunnet gøres så meget desto bedre, som han blev lærer for hele den efterfølgende malerslægt. Den lærte af ham den stadige venden tilbage til naturen, der er al god kunsts kilde, og selv mesterens unægtelig vel store nøgternhed blev for såvidt et gode, som den holdt eleverne fjærnt fra den samtidige tyske malerkunsts fantastiske romantik.

I anledning af jubilæet for det store revolutionsår 1848 er der naturligvis fra dansk og tysk side udgivet en stor mængde værker. Nogle af de vigtigste af disse er imidlertid allerede tidligere bleven anmeldt i dette tidsskrift,¹⁾ og det er da tilstrækkeligt at henvise dertil. En meget interessant skildring har P. Lauridsen givet af forholdet mellem Flor og de nordslesvigske bønder.²⁾ Flor, der var den danske bevægelses na-

¹⁾ P. Munch: Sønderjydsk Historie. (Sønd. Aarb. 1899, 59—90). Anmeldelser af:

L. Hertel: Hans Vilhelm Hertel

Johan Ottosen: Peder Hjort Lorenzens historiske Ger-ning. 1896.

P. Lauridsen: Det nationale Gennembrud i Sønderjyland. (Tilskueren 1898).

Jansen-Samwer: Schleswig-Holsteins Befreiung.

Henrici: Lebenserinnerungen eines Schleswig-Holsteiners.

²⁾ P. Lauridsen: Prof. C. Flor og Nordslesvigerne. 1844—46. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 131—69).

turlige fører, bragte 1844 det offer selv at overtage Rødding højskole. Der kom imidlertid strax en kurre på tråden mellem ham og bønderne. Den åndsforfornemme Flor passede bedre til fører end til at virke ude i befolkningen. Denne havde selv aldeles ikke blik for sagens betydning, og pengene til skolen måtte næsten alle skaffes fra kongeriget. En række breve fra skolens første forstander Wegener skildrer de vanskelige forhold, der endda forøgedes ved, at det danske cancelli altid tog forkert på sagerne, og at embedsmændene nægtede at udføre sprogreskriptet. „Jeg skal min samlighed nok lære de opsætsige danske præstehunde tysk,“ sagde en amtsforvalter. Forfatteren ser med afgjort sympati på Flor og giver ham ganske ret i hans synsmåde.

Nye synspunkter har Munch¹⁾ bragt ind i diskussionen om, hvem af de to parter der havde ret i

¹⁾ P. Munch: Dansk og slesvig-holstensk Martsbevægelse. (Nord og Syd I, 337–55).

Karl Samwer: Die Erhebung Schleswigs-Holsteins am 24. März 1848. Aufzeichnungen. Wiesbaden 1898. (To korte artikler af den bekendte Slesvigholstener K. Samwer, fra 1852 og 1878).

N. Neergaard: Danmark i 1848 (Tilskueren 1898, 181–200). En meget instruktiv og velskreven artikel.

Frederik Barfod: Martsdagene 1848 (Dansk T. 1898, 195–204).

Festschrift zur Erinnerung an die 50jährige Feier der Erhebung Schleswig-Holsteins. Kiel 1898. Folkeligt festskrift uden værd.

Chr. A. Volquardsen: Festrede zur Feier des funfzigjährigen Gedächtnisses der Erhebung Schleswig-Hol-

marts 1848. De to bevægelser, siger forf., er parallelle og i lige grad naturnødvendige. Begge steder var det embedsmænd, akademikere, der førte an, og der er stor lighed mellem førerne, ligesom forholdet jo fra først af havde været godt, f. ex. mellem Olshausen og Lehmann. Begge steder sammenblandede man de folkelige principper med den historiske ret og kom derved til det uløselige stridsspørgsmål Slesvig; kun svagt fremtrådte fra begge sider tanken om den naturlige løsning, Slesvigs deling, ingen af parterne tænkte på at spørge Slesvigerne selv. Det danske retslige standpunkt var bedre end det slesvigholstenske, til gengæld var Slesvigholstenernes fordringer mere i overensstemmelse med de faktiske forhold. De augustenburgske brøders rolle var ganske ringe, prinsen af Nør havde kun nogen betydning til slaget ved Bov.

Krigshistorikeren oberst N. P. Jensen, der er kendt fra mange tidligere værker, har i populær form uden kildehenvisninger givet en fremstilling af den første slesvigske krig¹⁾, der ved siden af generalstabens værk vil stå som en hovedkilde til krigens historie. På mange enkelte punkter øver han skarp

steins gehalten in der Aula der Universität Kiel am 24. März 1898. — Søger at vise, at Kr. I's løfte 1460 var grundlaget for hertugdømmernes retsstilling lige til 1848.

¹⁾ N. P. Jensen: Den første slesvigske Krig 1848—50. 1898.

O. Kyhl: Krigene 1848—50 og 1864. 1899.

G. Thorsander: Dansk-tyska krigene 1848, 1849 och 1850. 1900. (Populære fremstillinger, byggede på kendte kilder).

M. W. Fack: Die Schleswig-Holsteinische Armee in den Jahren 1848—51. Kiel 1898.

kritik mod generalkommandoen og særlig af den ulykkelige vane, som man har haft i så mange af vore krige, at ville lede alt fra ministeriet. Kritikken rammer i første række krigsminister Hansen, hvis smålige skinsyge det skyldtes, at Læssøes ævner ikke kom til deres ret, men også Tscherning, der 1848 havde lagt en temmelig umulig plan om kun at efterlade en lille styrke på Als og samle hele hæren på Fyn, og ligeledes søgte at hindre kampene i Sundved. Derimod yder forf. Tscherning fuld anerkendelse for hans administrative ævner, „han modtog 17 batailloner med 3 batterier og efterlod 28 batailloner med 9 batterier.“

Opmærksomheden har fra begge sider med størst forkærlighed vendt sig mod de to store begivenheder i 1849, Eckernförde og Fredericia. I begge vistest der fra de sejrendes side stor tapperhed og dygtighed, og begge slag hører derfor til de to folks kæreste minder. Man kan tilføje, begge slag havde lige små praktiske følger. — Den store litteratur, der i forvejen foreligger fra tysk side om affæren ved Eckernförde, er bl. a. bleven foreget ved en afhandling af den tyske historiker Treitschke¹⁾, den sidste fra dennes hånd. Tr., som væsentlig støtter sig på meddelelser fra sin fader, der som oberst deltog i affæren, søger at vise, at hovedæren må tillægges hertug Ernst af Koburg, og undskylder de forskellige fejlgreb fra dennes side. Tr.'s mening lader sig dog sikkert ikke fastholde. — Med an-

¹⁾ H. v. Treitschke: Das Gefecht von Eckernförde 1849 (Hist. Zeitschrift 76, S. 238—65).

erkendelse må man nævne et festskrift¹⁾ fra Eckernförde selv, der foruden den uundgæelige lyrik bringer en ret fuldstændig fortegnelse over alt, hvad der er fremkommet til affærens historie (65 numre i alt!) og i ikke ringe grad har benyttet danske kilder. — Det danske festskrift i anledning af Fredericiaslaget²⁾ ligner i en mærkelig grad ovennævnte tyske festskrift og er udstyret næsten på samme måde. Der er dog ikke benyttet tyske kilder, og der er ingen litteraturfortegnelse. Blivende værdi har Rists skildring³⁾ af en af treårskrigen mest fængslende skikkelser, Olaf Rye. Rist har kunnet benytte Ryes dagbøger og optegnelser, og desuden har hans slægt i Danmark og Norge samt mange andre stillet en mængde breve til forf.s rådighed. Disse kilder har gjort det muligt at få et klart billede af den mærkelige general, der måske ikke havde så meget talent som sikkert militært instinkt, sundt praktisk blik og stort personligt mod, der kunde få ham til at vove sig for langt ud i slaglinien. Støvlettjenesten havde han ingen sans for, og hans konduitelister blev derfor mangelfulde. Rye

¹⁾ W. Jensen: Der Ehrentag von Eckernförde. Eine Festschrift zum 5. April 1849. Eckernförde 1899.

Batsch: Nordelbisch-Dänisches. (Marine-Rundschau 1899, 42-55, 1427-44. 1900, 52-68, 169-82, 546-59, 805-18.)

O. Lütken: Fra Krigsaaret 1849. Eckernförde-Affæren. (T. f. Søvæsen. Ny R. 35, 501-25.)

²⁾ 6. Juli 1849-1899. Festskrift i Anledning af Fredericia-Slagets Halvtredsdaarsdag 1899.

A. Larsen: Fredericiadagen. (Nord og Syd II, 593-628.)

³⁾ P. F. Rist: Olaf Ryes Saga. Optegnelser, Dagbøger og Breve. 1899.

havde fra sin lange garnisonstjeneste i Rendsborg fået mange venner i hertugdømmerne, hvorfra også hans hustruer stammede; det faldt ham meget hårdt at gå imod slægt og venner, der næsten alle fulgte oprørsfanen, og han søgte endogså om at blive fri for at blive udkommanderet. Snart ændrede han dog sin bestemmelse, og hans glimrende bedrifter i krigen vil være kendte af alle.

Fornøjelig er en samling af små krigserindringer¹⁾, som Fr. v. Jessen har foranstaltet. Gennem selskabet „De danske Vaabenbrødre“ og aviserne opfordrede han alle og enhver, der havde deltaget i treårskrigen, til at fortælle om den begivenhed, der havde interesseret vedkommende stærkest. Resultatet var langt over forventning; der indkom 554 bidrag fra folk, der tilhørte alle samfundslag, ikke få fra Sønderjyder. En stor del af disse bidrag foreligger nu trykte i kronologisk orden; de fleste behandler militære æmner, særlig Fredericiaslaget. Navnene Schleppegrell, Rye og Læssøe går stadig igen. Den smukt udstyrede bog indeholder også en del af historisk værd. — En anden slags festskrift, der giver en skildring af gejstlighedens stilling under oprøret, har foreningen for Slesvigholstens kirkehistorie udgivet²⁾. De mange aktstykker, der findes i

¹⁾ Dengang jeg drog afsted. — Erindringer fra 1848—50, fortalte af Deltagere i Tidens Begivenheder. Samlede og udgivne af Franz von Jessen. Kbh. 1898.

²⁾ J. H. Weiland: Die Geistlichkeit Schleswig-Holsteins während der Erhebung. (Beiträge des Vereins für Kirchengesch. Schleswig-Holsteins. 2. Reihe H. 3, S. 1—94.)

E. Michelsen: Aktenstücke zur Geschichte unse-

dettes to afdelinger, giver det blivende betydning. Interessant er således den bekendte præst Claus Harms' store prædiken til den slesvigholstenske landsforsamling, hvori han meget sofistisk skelner mellem rebellion, der er højst forkastelig, og opstand mod uretten, der er ganske tilladelig. Man får oplysning om de enkelte gejstliges holdning og ser, hvorledes de næsten alle deltog i oprøret. Man får endelig god besked om, hvorledes gejstlighedens fører, superintendent Nielsen, der vexlede de meget omtalte breve med sin ungdomsven Martensen, stillede sig, og om den gamle superintendent Callisen, der vaklede mellem sine slesvigholstenske og sine loyale anskuelser og til slut trak sig tilbage. En endelig dom over gejstlighedens holdning kan dette skrift dog ikke blive. Forfatterne har øjensynlig følt, hvor vanskeligt det var at skildre præsternes holdning som lovlydig og kongetro, og de har søgt at bøde på svagheden i argumenterne ved en fanatisme og en ophoben af uhjemlede påstande, der søger sin lige. Når det siges, at hertugen af Augustenborg fik tilbud fra det ejderdanske parti om at blive konge over det samlede monarki, men at han afslog det på grund af sin retsindighed, når den danske befolkning i Nordslesvig kaldes en lille flok, der var opfanatiseret, når det endelig hævdes, at Tillisch' styrelse af Nordslesvig 1849—50 bragte uorden og lovløshed, medens der var den fulde respekt for øvrig-

rer Landeskirche in den Jahren 1848—50. (Beiträge des Vereins für Kirchengesch. Schl. - Holsteins. 2. Reihe H. 3 95 147.)

heden i Sydslesvig, da er hver diskussion forgæves. Man kan godt have medlidenhed med de c. 100 præster, „nogle med 9—10 børn“, der fordreves fra deres embeder, og forståelse for deres standpunkt, men man kunde ønske dem klogere og mindre snæversynede forsvarere.

En meget indgående skildring¹⁾ har Ipsen givet af landsforsamlingens sidste møde på slesvigsk jordbund (1849). Den sejrssikkerhed, der herskede før Fredericiaslaget, blev afløst af modløshed og en stærk og bitter kamp mellem forsamlingens partier. Venstre med Olshausen i spidsen kriticerede skarpt statholderskabets optræden og krævede, at man skulde nægte våbenstilstanden lydighed og forblive i Slesvig. Voldsomst kritik rettedes mod departementschefen i krigsministeriet, Jacobsen, der dog havde været en af de dygtigste af oprørrets mænd. Et mistillidsvotum til ham blev forkastet, men han trak sig dog tilbage. Det var da i stor uenighed, at forsamlingen 25. aug. holdt sit sidste møde i Slesvig. 1. novbr. mødtes man igen i Kiel.

Af memoirelitteraturen fra dansk side kan man nævne tre skildringer²⁾ af danske officerer fra tre-

1) A. Ipsen: Die letzte Tagung der Schleswig-Holsteinischen Landesversammlung auf Schleswigschem Boden. Juni-Juli-August 1849. (Z. S. H. L. G. XXVIII, 179—286.)

2) J. P. S. S. Clausen: 1848—49—50. En Frivilligs Dagbog og Breve. 1898.

K. T. Bartels: Gamle Minder fra 1848—50. 1900.

E. Boden hoff: En Hverdagshistorie fra 1849. 1898.

årskrigen. Clausen var til stede i Kiel 24. marts 1848, meldte sig dernæst som frivillig og deltog i de fleste slag. Hans breve viser, at han havde et åbent blik for kampens nationale side, og han noterer med omhu, hvor langt sydpå befolkningen endnu taler dansk. — Oberst Bartels' „Gamle minder“ behandler især den tapre officer Rist, der i treårskrigen var premierløjtnant og blev såret ved Isted. — Endelig har Bodenhoff meddelt breve fra sin morbroder løjtnant v. Müller, der som ganske ungt menneske faldt under belejringen af Fredericia. — Af memoirerne fra tysk side kan i første række nævnes fru Asta Heibergs erindringer¹⁾. Hun var gift med advokat K. F. Heiberg (1796—1872), der som hovedmand for den slesvig-holstenske advokatforening var en af oprørsbevægelsens ledere før 1848 og bl. a. fremkaldte en række skarpe protester imod det åbne brev. Efter krigen mistede han sin ret til at procedere, han bosatte sig da som boghandler i Slesvig, men fortsatte sin agitation og var derfor 1860 genstand for en lang undersøgelse. Et helt år havde han husarrest. Efter 1864 vedblev han at kæmpe for Augustenborgernes sag og var den tro til det sidste. Hans hustrus erindringer bringer mindre af politisk interesse, end man skulde have ventet. Derimod får man en række morsomme og elskværdigt fortalte skildringer af de mange betydelige mænd, der kom i det Heibergske hus, og af stemningerne under krigen (f. ex. efter slaget ved Isted). Fru

¹⁾ Asta Heiberg: *Erinnerungen aus meinem Leben*. 1897.

Heiberg tror på de usandsynligste rygter om de danske, særlig den københavnske pøbel. På nært hold kan forholdet godt blive venskabeligt. Hun kom således godt ud af det med de soldater, som hun havde i indkvartering, og taler med megen deltagelse om alt det, de måtte døje i vinteren 1864. De danske embedsmænd, særlig politimester Jørgensen, får derimod en hård omtale. Bogen giver et stærkt indtryk af en varmhjærtet og retsindig personlighed. — En del interesse har også den dagbog¹⁾, der er ført 1850 af degnen i Keitum på Sylt. Den er skrevet i en meget hadefuld tone, og det er sikkert mod sit ønske, at forf. udtaler, at Slesvigs deling er den naturligste løsning.

Om tiden mellem krigene vil hovedværket være Neergaards solide og velskrevne bog²⁾. En nærmere omtale af denne opsættes imidlertid, indtil hele værket er afsluttet. Formodentlig kan dette ikke vare længe, da det med 27. hæfte er nået til kampen om novemberforfatningen 1863. — Af den bekendte politiker Andræ³⁾ har hans søn begyndt en stor levnetsskildring,

¹⁾ Aus dem Tagebuche eines Inselfriesen zur Erinnerung an das Jahr 1850 (Z. f. Schl. Holst, Lauenbg. Gesch. XXVII, 353—82.)

Erinnerungen einer alten Schleswig-Holsteinerin. 1898. (Fru Dora Bang, f. Lorenzen, søster til den bekendte præst Lorenzen i Adelby.)

Fr. Jensen: Jugenderinnerungen eines alten Schleswig-Holsteiners. 1898.

Hans Bruhn: Erinnerungen eines Nordschleswigers aus 1848—49 und 1864. 1898.

²⁾ N. Neergaard: Under Junigrundloven. H. 23—27.

³⁾ P. Andræ: Geheimekonferensraad Carl Georg Andræ. En biografisk Fremstilling med Bidrag til Belysning af hans Samtidige. I. 1897.

som forøvrigt ikke synes at skulle blive fortsat i samme form. Det udkomne første bind behandler Andræs barndom og ungdom, men på grund af bogens højst besynderlige inddeling kommer der lejlighedsvis oplysninger om langt senere tider. Særlig indgående drøftes således V. Birkedals udtalelser om, at Andræ hverken brød sig om danskheden, friheden eller kristendommen. Det er sikkert nok, at A. havde meget ringe sans for det nationale spørgsmål, og at han betragtede den danske helstat som sit fædreland, men forf. benægter bestemt, at A. efter 1864 mistvivlede om Danmarks skæbne og blev den absolute pessimist, som man har beskyldt ham for at være. — Om den danske styrelse i Slesvig foreligger et par mindre afhandlinger¹⁾. — Meget opmærksomhed fortjener nogle tyske memoirer²⁾ fra tiden lige før krigen 1864. Forfatteren A. v. Oertzen, har haft et nøje personligt kendskab både til fornemme tyske og danske kredse. Særlig nær synes han at have været knyttet til den nuværende danske kongefamilie, som han roser i stærke udtryk. Til Danmark folte han sig stærkt draget, gang efter gang har han besøgt det, og han føler stærk sympati både for den danske natur og befolkning. Han karakteriserer Københavnerne som velstående, gæstfri og nydelsessyge og sammenligner dem med det fæakiske

1) A. Thorsøe: Den danske Styrelse i Slesvig 1850—64. 1900.

A. Thorson: Dansk og tysk Styrelse i Slesvig for det sprogliges Vedkommende. (Dansk T. 1899, 161—72.)

2) d w.: Kapitel aus einem bewegten Leben (1855—64). 1894.

folk hos Homer. Et af de mest fremtrædende træk hos de danske er efter hans mening en stille selvironi. Lige så træffende karakteristikker findes af flere fremragende danske personligheder, således af Blixen-Finecke. Den politiske modsætning mellem de to lande interesserer ham lidet, og der findes ingen af de sædvanlige udfald. Forfatterens mange oplevelser under et bevæget rejseliv og hans livfulde skildring gør, at man læser hans bog med megen fornøjelse.

Man ynder fra tysk side at fremstille de danske embedsmænd, der sendtes til Sønderjylland efter 1850, som uvidende, brutale personer, kun redskaber i regeringens hånd til landets fordanskning. Der er i de sidste år kommen nogle mindeskrifter¹⁾ om danske præster, der virkede i Slesvig mellem krigene, og man gør her bekendtskab med en række fremragende mænd, der i høj grad forstod at vinde deres sognebørns tillid. Der er den bekendte forfatter Johannes Fibiger, en af tidens lærdeste mænd og dybeste ånder, stærkt påvirket af Søren Kierkegaard. Han var hospitalpræst og lærer, senere kollaborator, i Haderslev 1850—59. Han havde dyb forståelse af sine sognebørn, af hvilke

¹⁾ Johannes Fibiger: Mit Liv og Levned, som jeg selv har forstaaet det. Udg. af Karl Gjellerup. 1898.

J. Johansen: Oplevelser i Sønderjylland 1860—71. 1899.

Hans Kau: Præsten Hans Sveistrup. En Levnetstegning. 1899.

Hans Kau: Stiftsprovst M. Mørk-Hansen og den danske Sag i Sønderjylland. 1899.

F. Bülow: Erindringer fra Livet i Dybbøl i Aarene 1858—64. (Museum 1896. I, 194—221.)

han giver en række ypperlige karakteristikker, og der var stor sorg, da han rejste. Den nationale bevægelse i landet lå ham derimod ganske fjærnt, og hovedgrunden til hans forflyttelse til København var uvilje mod de administrative forhold i Sønderjylland. I skarpe ord går han tilfjelt mod det danske regimente. Særlig fordømmer han det overmod, der herskede overfor alt tysk. „Intet tysksindet blad måtte udkomme. En ellers meget spagfærdig kandidat, der underviste en snes drenge fra de tyske familier i Haderslev, måtte lukke, og to gamle søstre, som i al loyalitet ernærede sig ved en lille pigeskole, holdt sig kun ved personlig velvilje. På et offentligt kontor måtte ikke tales tysk.“ — Fibigers stærke forkærlighed for det tyske åndsliv og uvilje mod grundtvigianismen har vel gjort hans opfattelse særlig bitter. Den eneste redning havde efter hans mening været at dele Slesvig, medens der var tid. — En ganske anden karakter havde hans eftermand Johansen, der fik lov til at virke i Haderslev til 1871 og siden blev præst i Svanninge paa Fyn. Han var ivrigt dansksindet og blev snart en af de danskes førere, og dog kunde han på grund af sin elskværdighed godt omgås med de tysksindede borgere. I de nærmeste år før 1864 vågnede i befolkningen de kirkelige interesser. Også danskheden vandt stærkere og stærkere frem, og mange hjemmetyskere begyndte at finde sig til rette i forholdene. Så kom krigen med tyskernes brutalitet mod de danske embedsmænd. Johansen fik dog lov til at vedblive at være præst, og han kom i godt forhold til sin nye provst, Prahl, der var Slesvigholstener, men en meget rettænkende mand,

der hjalp J. med at få tilladelse til at oprette en dansk realskole. Man får et livfuldt billede af disse bevægede år, da endnu alt var usikkert, og befolkningen ivrigt modsatte sig embedsmændene. J. var aldrig bange for at sige disse sin mening. 1871 blev han afskediget, da han ikke vilde bede for de preussiske våbens sejr. Hele sit senere liv vedblev han at støtte danskheden i Sønderjylland med råd og dåd. — I Rødding blev Hans Sveistrup (1815—93) præst 1861. Han bragte snart nyt liv i det åndelig døde sogn og kom i nær forbindelse med højskolen i Rødding. Efter krigen virkede han endnu som præst, indtil han 1867 afskedigedes, fordi han ikke vilde aflægge ed til kong Vilhelm. Han blev dog boende i højskolen som præst for mange familier, indtil der kom forbud mod, at danske præster måtte udføre kirkelige handlinger. 1870 blev han så præst i Vejen tæt ved grænsen. Herfra foretog han endnu en tid jævnlig rejser til Sønderjylland, og da dette blev hindret, kom der dog stadig mange Sønderjyder til hans gudstjeneste. Til sin død vedblev han at virke med mund og pen for den sønderjydske sag, og mindet om ham er endnu levende i hans gamle egn. — En af de betydeligste danske præster i Sønderjylland var Mørk-Hansen (1815—95). Efter en bevæget ungdom, hvor han bl. a. havde været en af lederne ved studentertoget til Upsala 1843 og medlem af den grundlovgivende rigsdag, blev han 1850 præst i Felsted. Han forstod at knytte sin menighed til sig og kæmpede mod Slesvigholstenerne ved en række udmærkede afhandlinger, der bl. a. har givet Allen meget stof til hans skildring af det danske

sprogs skæbne i Sønderjylland. 1859 valgte gejstligheden ham ind i den slesvigske stænderforsamling, hvor han strax blev en af de danskes førere. Her holdt han 1860 en stor tale mod modpartiets forslag om at få ophævet forbuddet mod forskellige slesvigholstenske foreninger, bøger og blade. Man må beundre hans lærdom, selv om det havde været heldigere og klogere, om han havde indtaget et mindre konservativt standpunkt. Hvor frygtet han var af Tyskerne, viste sig ved den brutale behandling, han fik 1864, hvor han flere gange slæbtes bort til Flensborg og blev behandlet som en simpel forbryder. En af grundene til denne hårdhed var forresten frygten for, at han skulde give meddelelse om planerne om overgang til Als. Juli 1864 blev han afsat. Senere blev han præst i Vonsild, på gammel slesvigsk grund, og vedblev at støtte den sønderjydske sag, f. ex. ved et varmt sendebrev til præsterne i Sønderjylland i anledning af skoleordningen 1888.

Også om krigen 1864 har N. P. Jensen i populær form uden kildehenvisninger skrevet en bog,¹⁾ der vil indtage en hovedplads ved siden af det danske generalstabsværk. På mange punkter kriticerer han dette, og hans kritik har fremkaldt en unødvendig skarp po-

¹⁾ N. P. Jensen: Den anden slesvigske Krig 1864. 1900. Tuxen: Nogle Bemærkninger til Oberst N. P. Jensens „Den anden slesvigske Krig 1864“ (Milit. T. XXIX, 266—300). N. P. Jensen: Et Tilsvar (Milit. T. XXIX, 382—430). Tuxen: Gensvar til Oberst N. P. Jensen (Milit. T. XXX, 169—217).

N. P. Jensen: Svar paa Tiltale (Milit. T. XXX, 217—33).

lemik med dets forfatter, general Tuxen. Jensen erklærer, at generalstabsværket ikke har taget hensyn til meget vigtige kilder, og at det mere er et gennemført forsvar for generalkommandoens optræden end en virkelig historisk fremstilling. Striden drejer sig om alle hovedpunkter i krigen, J. giver generalkommandoen, T. general Steinmann, skylden for, at Max Müller så længe stod uden hjælp ved Sankelmark, J. kritiserer i skarpe udtryk både rømningen af Fredericia og de dårlige forsvarsforanstaltninger ved Als, medens T. forsvarer begge dele. Det umiddelbare indtryk, som en ikke militærkyndig får af polemikken, er, at Jensen har ret. Der blev sikkert begået mange fejl fra dansk side i krigen 1864, og særlig kan det vanskelig forsvares, at man mod slutningen af krigen trak så mange tropper bort fra Als og samlede dem på Fyn. I høj grad fremtrædende var jo i hele den ulykkelige krig lysten til at lede alt fra København, hvorved officererne lammedes i deres handlefrihed. — En kortfattet og klar fremstilling af krigen findes iblandt Moltkes efterladte værker.¹⁾ Han kritiserer også på adskillige punkter den danske krigsførelse, men anerkender i høj grad soldaternes tapperhed. Moltkes indflydelse i begyndelsen af krigen var ikke stor, og det var ikke hans, men den gamle Wrangels skyld, at man foretog de blodige frontangreb på stillingen ved Danevirke, der

¹⁾ M o l t k e s militärische Werke. III. Kriegsgeschichtliche Arbeiten. 2 Th. 1899.

S. 75—112: Kurze Uebersicht des Feldzuges 1864 gegen Dänemark. Gengivet i Vort Forsvar. XIX. Nr. 492, 494, 495.

ikke førte til afgørende resultater. Det preussiske generalstabsværk har for en stor del Moltkes indberetninger til kilde.

En af de danskes dygtigste, men tillige mest høj-sindede modstandere var general v. Goeben.¹⁾ Medens han deltog i kampene i Sundeved, omgikkes han meget venskabeligt med præsterne Fejlberg i Ullerup og Krog Meyer i Sottrup. Han kom til den overbevisning, at Nordslesvig var et rent dansk land, og at den eneste retfærdige ordning var, at det blev ved Danmark, medens Sydslesvig forenedes med Holsten. „Vi kan nu få en meget gunstig stilling overfor Danmark, men vi vil nødvendigvis gøre det til en uforsonlig fjende, hvis vi kræver de sidste konsekvenser af sejren“, skriver han til sin hustru. Slesvigholsterne havde han meget imod, og han forbød f. ex. „Schleswig-Holstein mæerumschlungen“. Oplysningerne i hans breve suppleres af pastor Krog Meyers optegnelser,²⁾ der har megen interesse, fordi hans præstegård lå imellem de to forpostlinier, og han derfor så krigen på nærmeste hold.

Forfatteren Karl Larsen³⁾ har samlet en mængde

¹⁾ Das Leben des kgl. preuss. Generals der Infanterie, August v. Goeben. 1895 97.

²⁾ C. K r o g M e y e r: Dagbogsoptegnelser under Krigen 1864. (Museum 1896. II, 7 82, 89—120.)

³⁾ U n d e r v o r s i d s t e K r i g. Samtidige Dagsbogsoptegnelser og Breve fra Mænd og Kvinder fra alle Stænder, samlede og udgivne af Karl Larsen. Kbh. 1897.

K a r l L a r s e n: Vort Folk i 64. 1900.

K a r l L a r s e n: Det danska folket under 1864 års krig. Et föredrag. (Ord och Bild IX, 433 58).

optegnelser og breve fra 64, som han har grupperet efter samfundsstilling, for at de samlede skulde give et indtryk af stemningen hos hele det danske folk. Ligesom han ved sit opråb fandt imødekommenhed fra alle sider, således er hans bog med rette bleven modtaget med stor anerkendelse. Den giver et vigtigt bidrag til dansk folkepsykologi. Sine resultater har han sammenfattet i et mindre skrift, hvori der også findes portrætter af bidragsyderne, mellem hvilke der også er Sønderjyder. — Bodenhoff¹⁾ har meddelt dels breve fra sin moder, der opholdt sig i Stenderup ved Kolding, dels sine egne indtryk fra skoletiden i Århus.

Man må henlede opmærksomheden på to fremragende tyske værker om grundlæggelsen af det tyske rige. Friedjung²⁾ har skildret kampen mellem Preussen og Østrig fra østrigsk synspunkt og med omfattende benyttelse både af preussiske og østrigske arkiver. Tillige har han haft lejlighed til samtale med mange af de fremragende deltagere i begivenhederne. Hans bog bringer således også for krigen med Danmark meget nyt, men den er ganske vist på det punkt skrevet med den sædvanlige mangel på forståelse. Det samme gælder om Marcks åndfulde karakteristik af kejser Vilhelm I.³⁾ De er enige om at skildre kejseren som Bismarcks elev. Han så fra først af med megen uvilje på tanken om at tage hertugdømmerne

1) E. B o d e n h o f f: Mellem Venner og Fjender. Erindringer og Breve fra Krigen 1864. 1897.

2) H. F r i e d j u n g: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866. I II. 1898.

3) E r i c h M a r c k s: Kaiser Wilhelm I. 1900.

selv, ønskede at give dem til hertugen af Augustenborg og vilde helst skyde Londonerbestemmelserne af 1852 til side. Men herved kom han på samme side som demokraterne, som han som god legitimist afskyede, og det lykkedes da Bismarck langsomt at bringe ham over til sin anskuelse. For B. var retsspørgsmålet kun en form, hans klart udtalte tanke var at udvide Preussens magt. Kun et øjeblik, 1. juni 1864, var hertugen ved at nå sit mål, men da han ikke vilde ydmyge sig nok, gik tidspunktet tabt og kom aldrig tilbage. Han havde for Bismarck kun været et brugeligt redskab.

Polemikken mellem det bismarckske og det augustenborgske syn på hertugdømmernes „befrielse“, er fremkommen i de to ovenfor nævnte værker af Jansen—Samwer og Henrici samt i et kort replikskifte¹⁾ mellem dem. Til afsløringen af mindesmærket i Kiel for de vigtigste Slesvigholstenere er der kommet to pjecer²⁾ om hertug Frederik af Augustenborg. Af disse giver Samwers i korte træk den augustenborgske opfattelse med mange bitre ord mod Bismarck.

¹⁾ H e n r i c i: Kaiser Wilhelm I und Bismarck. Herzog Friedrich zu Schleswig-Holstein und Samwer. (Deutsche Revue Jg. 22, S. 160—78, 280—96.)

K. S a m w e r: Herzog Friedrich und Dr. Henrici. Eine Entgegnung. (Deutsche Revue Jg. 23, S. 365—68. Replik af Henrici ibd. S. 368—69.)

²⁾ H. H. v. O s t e n: Herzog Friedrich von Schleswig-Holstein. 1900.

K. S a m w e r: Herzog Friedrich von Schleswig-Holstein. 1900.

Den store Bismarcklitteratur¹⁾, der har set lyset i de sidste år, skal her kun nævnes, da tidsskriftet forhåbentlig snart vil bringe en indgående anmeldelse af den.

Om Hans Krüger har Morten Eskesen skrevet et meget folkeligt skrift²⁾, som har mødt så megen anerkendelse, at det er udkommet i flere oplag. Det har sin hovedbetydning ved at bringe en mængde breve til og fra Krüger. Desuden støtter det sig for en del til mundtlig tradition. — Livligt fortælles der både om Kr. og hans udmærkede søster Ingeborg, der i 1848 måtte styre gården, medens broderen ledede den danske hærs spejdere.

1) O. v. Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. I II. 1898.

Bismarck-Jahrbuch IV VI. 1898. (Urkunden und Briefe 1847—87.)

Moritz Busch: Tagebuchblätter. I—III. 1899. Samme med engelsk titel. 1898. Refererede af Erich Marcks i Deutsche Rundschau 1899, April-Maj.

Duc de Persigny: Conversations avec M. de Bismarck. (Revue de Paris 1896. 15. janv.) Om Frankrigs politik 1862—67.

H. v. Poschinger: Bismarck in Biarritz 1862—64. (Deutsche Revue 21 Jg. S. 1 11). Forhandlinger med Jules Hansen om Nordslesvig.

H. v. Poschinger: Fürst Bismarck und die Diplomaten 1852 1890. 1900.

H. v. Poschinger: Fürst Bismarck und der Bundesrat. I—II. (1867—73). 1897.

E. von Redern (o: Hermann Robolsky): Bismarck 1888—98. Nach authentischen Quellen. Mit dem Porträt des Fürsten von Franz Lenbach. 1899.

R. Besthorn: Bismarck (Dansk T. 1898, 540—51, 602 16).

2) M. Eskesen: Hans Krügers Saga. 1898.

Efter A. D. Jørgensens død (1897) har hans efterfølger som rigsarkivar, Bricka, udgivet de talrige historiske afhandlinger¹⁾ af ham, der fandtes spredte rundt i tidsskrifter og blade. Denne udgave, hvori det, der fandtes i „Bidrag til Danmarks historie i middelalderen“, dog ikke er optaget, vil give et klart og fyldigt indtryk af Jørgensens rige forfatterpersonlighed med alle dens fortrin og mangler. En rammende karakteristik af ham har Friis²⁾ givet.

Endvidere må nævnes en del andre arbejder³⁾, så-

¹⁾ A. D. Jørgensen: Historiske afhandlinger. I-IV. (1897 1900.)

²⁾ Å. Friis: A. D. Jørgensen. (Letterstedtske T. 1900, 311 25).

P. Bjerger: A. D. Jørgensen. (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1898, 1-9).

³⁾ A. Zernecke: Die Haderslebener Gelehrtenschule vor 100 Jahren. Skoleprogram. 1898.

C. Kock: Schwansen, historisch und topographisch beschrieben. 1898.

Verhandlungen der 30-32. allgemeinen schleswig-holsteinischen Lehrerversammlung. Flensburg 1897-99.

G. C. Th. Kuntze: Das Volksschulwesen der Provinz Schleswig-Holstein. Systematische Zusammenstellung der bezüglichen Gesetze etc. Th. 3. Nachtragsband, enthaltend die Gesetze etc. aus den Jahren 1888-1900. Schleswig 1900.

Statistik der Kirchlichen und Unterrichts-Verwaltung in der Provinz Schleswig-Holstein im Jahre 1897. Kiel 1897.

G. Wagner: Handbuch, enthaltend die Polizei-Verordnungen für die Provinz Schleswig-Holstein in Verbindung mit mehreren das polizeiliche Interesse berührenden Gesetzen und Bekanntmachungen. Kiel 1896.

Vort Folk i det nittende Aarhundrede i Billeder og Text af danske Kunstnere og Forfattere. Udg. af V. Østergaard.

N. Andersen: Det danske sprogs indflydelse på højtysk i Nordslesvig (Dania VI, 129-83).

ledes en ganske forstandig skildring af halvøen Svan-sens topografi og historie, hvis forfatter indrømmer, at den ældste bebyggelse af landet, som han kender, er jydsk (fraregnet naturligvis de mystiske Angler), den store fremstilling af Danmarks kultur ved år 1900, der bl. a. indeholder en fremstilling af situationen i Sønderjylland, til slut en meget oplysende afhandling om det danske sprogs indflydelse på højtysk i Nordslesvig. Forf. har ikke taget sine eksempler fra hjemmetyskerne, men fra de familier, der virkelig har tysk til hussprog, fra aviser og officielle referater. Overalt viser det sig, at det danske sprog skinner igennem, en mængde gloser er ligefrem gået over (f. ex. Reuter = røgter, Lowbuch o. s. v.), og mange af de syntaktiske forbindelser er aldeles utyske. Hvad mon f. ex. en rigtig tysker siger til den almindelige hilsen „Nun wie haben Sie das?“ Sikkert fremgaar det af forfatterens afhandling, at det såkaldte tysk, der tales i Nordslesvig, hverken er fugl eller fisk, halvt tyske ord og helt danske vendinger.

Sluttelig skal nævnes de mange stridsskrifter fra dansk og danskvenlig¹⁾ eller tysk side²⁾, der er udvexlet, særlig i anledning af udvisningerne.

¹⁾ S c h l a i k j e r: Nationalitetskampen i Sønderjylland.. (Tilskueren 1896, 156—64).

E. E l b e r l i n g: De nationale Bestræbelser i vor Tid (Tilskueren 1897, 899—926).

A. D. J ø r g e n s e n: The Danish View of the Schleswig-Holstein Question (Nineteenth Century 1897. Dechr.).

J o h. C l a u s e n: Den sønderjydske Kirkesag. 1897.

U. B i r k e d a l: Dansk Fædrelandskærlighed og Nordslesvig. (Tilskueren 1897, 765—81).

A. Hein: (Samme titel) ibd. 974—81.

J. Jessen: Tilstanden i Sønderjylland 1897. (Dansk T. 1898, 46—61).

O. Rosenstand: Aandelige Tilstande i Sønderjylland. (Dansk T. 1898, 407—25.)

Nordslesvig 1899. Udvisningsdebatterne i Landdagen og Rigsdagen. 1899.

G. Brandes: Danskheden i Sønderjylland. (Tilskueren 1899, 185—99).

G. Brandes: Das Dänenthum in Südjütland. (Die Zukunft 1899. 8. April).

G. Brandes: Le droit des faibles: le Slesvig danois. (Revue de Paris 1899. 1er avril.)

A. L.: Det nordslesvigske Spørgsmaal og tre tyske Professorers Udtalelser. (Nord og Syd. II, 381—92.)

A. Larsen: En Rejseerindring fra Hertugdømmerne. (Dansk T. 1899, 504—09.)

J. Clausen: Hvad er Grunden? og Hvorom er Kampen? Betragtninger angaaende den sønderjydske Sag. 1899.

H. Høffding: Fichtes Taler til den tyske Nation og Nordslesvigernes nationale Kamp. (Dansk T. 1899, 1—11.)

Carl Berthelsen: Sønderjylland. En folkelig Fremstilling. Rønne 1899.

J. P. Bang: Kristendom og Nationalitet med særligt Hensyn til Forholdet mellem Dansk og Tysk i Sønderjylland. 1900.

T. Tomasson: Frimenighedsbevægelsen i Nordslesvig. (Ill. T. 41. Nr. 53).

Th. P.: Indvielsen af de sønderjydske Frimenighedskirker. (Højskolebl. XXV, 1269—80).

A. D. Jørgensen: Die dänisch-deutsche Frage. 1900. (Ogsaa på fransk og engelsk.)

La lutte nationale dans le Slesvig. 1900. Ogsaa paa engelsk m. t.: Prussian rule in Slesvig.

E. Linderberg: En Skolegerning i Sønderjylland, (Højskolebl. XXV, 659—70).

A. Jensen: Folkemål og rigsmål i Sønderjylland. (Dania VII, 65—95).

J. Østrup: Ein deutsch-dänisches Bündnis. (Die Zukunft, 26. Bd. 101—4).

Lod Melis: De verduitsching van Zuider-Jutland. (De Taelstrijd. Deel 2. 1898—99. 5. aflevering. Gent 1898).

Bj. Bjørnson: Eine Rede, die am 20. März gehalten werden musste. (Die Zukunft. Jg. 6, Nr. 35.)

²⁾ K. Strackerjan: Schleswig, nicht „Süd-Jütland“. Ein neuer Beitrag zur Klarstellung des national-politischen Streites an der Königsau. Flensburg 1896.

Th. Brix: Zur Landtagswahl (Preuss. Jahrbücher. 1896. Marts. S. 578 ff.).

Th. Brix: Glossen zu den Landtagsverhandlungen über die nordschleswigsche Unterrichtsfrage (Preuss. Jahrbücher. 1896, Maj S. 364 368.)

Th. Brix: Ein Wort zum deutsch-dänischen Streite. (Die Grenzboten 1896. S. 539 ff. 587 ff.)

H. Petersen: Erwiderung. (Die Grenzboten 1896, 433—41. Replik af Brix ibd. S. 624—27.)

Karl Strackerjan: Unter dem Danebrog. Sep-Abdruck aus dem Hamburgischen Correspondenten. Hamburg 1897.

M. Müller: The Schleswig-Holstein Question and its Place in History (Nineteenth Century 1897. Maj).

Ad. Wagner: Eine deutsche Antwort auf eine dänische Frage. (Die Zukunft. Jg. 6, Nr. 27.)

Br.: Die Misserfolge der Germanisirungsarbeit in Nordschleswig. (Die Nation. Jg. 16, Nr. 2).

Th. Brix: Die Ausweisungen in Nordschleswig. (Die Grenzboten. Jg. 57, Nr. 51).

P Langhans: Karte der Verteilung der Deutschen und Dänen in Nordschleswig nach den Ergebnissen der amtlichen Sprachenzählung vom 1. Dec. 1890, ergänzt bis 1899. Mit Begleitworten (Petermanns Mitteilungen 1899. H. 2).

H. Delbrück: Ausweisungs-Politik. Reichstag. Gedanken und Erinnerungen des Fürsten Bismarck. (Preuss. Jahrbücher 95. Bd. S. 179—87).

H. Delbrück: Unser Programm. (Preuss. Jahrbücher 95 Bd. S. 376—91.)

H. Petersen: Zur Dänenfrage. (Preuss. Jahrbücher 1899. Juli, S. 181—85).

Julius Kaftan: Nord-Schleswig (Preuss. Jahrbücher. 95. Bd. S. 170—78, 564—73).

v. Salvisberg: Der Fall Delbrück (Hochschulnachrichten. 9. Jg. S. 74).

Delbrück und die Förderung deutscher Interessen im Auslande (Export 1899 Nr. 1).

Fr. Paulsen: Die nordschleswigsche Angelegenheit und der Fall Delbrück (Deutsches Wochenblatt I Bd. S. 55–67).

Nordschleswig und dessen Bewohner. Ein Wort zur Klärung und zum Verständniss der Verhältnisse an der dänischen Grenze. Von einem Haderslebener. Berlin 1899.

A. Liedke: Dänische Kämpfe (Burschenschaftblätter. Jg. 10, I, 47–54).

D.: Nationalitätsverhältnisse in Nordschleswig (Globus 75, S. 53–54, med kært).

P. J.: Scherrebek. (Zeitschr. für bildende Kunst. Neue Folge 9. S. 153–56). Væverskolen i Skærbæk, grundlagt 1896 på F. Denekens opfordring.

H. Petersen: Die Ansiedelung deutscher Landleute in deutsch. Nordmark. (Aus allen Weltteilen. 29. Jg. Sp. 189–94.)

H. Petersen: Aus Nordschleswig. (Die Grenzboten. 59. Jg. Nr. 29).

H. Petersen: Der Sprachenkampf in Nordschleswig. (Die Gegenwart. 58 Bd. Nr. 42).

Theodor Brix: Der nationale Grössenwahn und der Kampf mit den Dänen. Eine Kritik von Chauvinismen und Weltpolitik. Berlin 1899.

N. A. Schrøder: Der Knivsberg und die deutschen Volksfeste im nördlichen Schleswig. Ein Bericht aus der Nordmark. Leipzig 1899.

Ausweisungen aus Nordschleswig (Die Gegenwart 1899, Nr. 3).

Die Ausweisungen in Nordschleswig (Die christliche Welt 1899, Nr. 7–9).

C. Aldenhoven: Zur nordschleswigschen Frage (Die Nation. 16. Jg. Nr. 27).

E. v. Ungern-Sternberg: Von Schleswig-Holsteins Morgengrauen. Von Schleswig-Holsteins hellem Tage. (Velhagen und Klasings Monatshefte 1899, April, Juni.)

P. Asmussen: Der deutsche Verein im nördlichen Schleswig (Der Kynast 1899, August, S. 239–45).

P. Asmussen: Verhältnisse in Nordschleswig (Allgemeine konservative Monatsschrift für das christliche Deutschland. 1900, S. 405–8).

P. J. Jacobsen: Die Wiedergewinnung der Nordmark (Deutsches Wochenblatt I B. S. 18–23).

J. Schmidt: Die Deutschen in Nordschleswig (Die Hilfe 1899. Nr. 6).

A. O. Klausmann: Herr v. Köller und die Ausweisungen in Nordschleswig. (Illustrierte Zeitung 1899, Nr. 2901).

Chr. Jasper: Die Dänen in Nordschleswig. (Die Hilfe 1899. Nr. 4.)

K. Strackerjan: Adler oder Dannebrog?! Eine Anklage gegen die dänische Lostrennungspartei Nordschleswigs. 1899.

J. Krey: Die dänische Sprache im Herzogthum Schleswig. 1900.

P. Asmussen: Deutschland und Dänemark. (Die Kritik des öffentlichen Lebens. S. 14. Bd. 255—59).

